

Н. М. КРЕСТОВСЬКА,
д. ю. н., проф.

КРУГЛИЙ СТІЛ

«ДИТИНА В ІСТОРІЇ ПРАВА: ДО 30-РІЧЧЯ РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ»

Міжнародна асоціація істориків права започаткувала проведення щомісячних наукових форумів. У круглому столі «Дитина в історії права: до 30-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини», який відбувся 19 січня 2021 р. у режимі онлайн, узяли участь історики права з усіх провідних наукових та навчальних закладів Києва, Харкова, Львова, Одеси. Важливо відмітити мультидисциплінарний склад учасників: до нас доєдналися фахівці з міжнародного права та історії України.

Круглий стіл відкрив *перший віцепрезидент Міжнародної асоціації істориків права професор І. Б. Усенко*. Він повідомив, що 30-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН з прав дитини є хорошою нагодою поговорити про історію та сучасність дитячого (ювенального) права в Україні і світі. Принагідно підкреслив, що, як свідчить історія, революційні зміни у сфері права мають супроводжуватися не репресіями і «посадками», а насамперед докорінними перетвореннями у сфері сім'ї і праці.

Далі слово було надано *асистенту кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого кандидату юридичних наук А. Омаровій*, яка доповіла про історію створення Конвенції про права дитини та процес її ратифікації Україною. Доповідачка відмітила, що шлях до Конвенції був довгим: його етапами були ухвалення ГА ООН Декларації прав дитини (1959), Міжнародний рік дитини (1979), який поряд з іншими країнами – членами ООН відзначала й Українська РСР, прийняття низки резолюцій з прав дитини у 1985 та 1987 рр. Загалом робота над Конвенцією тривала 10 років. Лише 1988 р. робочою групою Комісії з прав людини відкритого типу було завершено перше читання повного тексту проєкту Конвенції про права дитини. Доповідачка відмітила, що Україна однією з перших відгукнулася на заклик ООН приєднатись до Конвенції після її прийняття ГА ООН та відкриття до підписання та ратифікації. Верховна Рада УРСР ратифікувала Конвенцію про права дитини 27 лютого 1991 р. Після цього положення Конвенції поступово втілювались у життя в Українській РСР, вносились відповідні зміни до існуючих законів та приймалися нові законодавчі акти. Сьогодні Україна є учасницею також усіх факультативних протоколів до Конвенції про права дитини

й регулярно звітує Комітетові ООН з прав дитини про імплементацію та виконання положень цієї «дитячої конституції».

Завідувач кафедри морського права Національного університету «Одеська морська академія» професор Н. М. Крестовська присвятила свою доповідь питанням історії міжнародно-правової заборони участі дітей у збройних конфліктах. Доповідачка відмітила, що до ХХ століття захист прав дітей під час збройних конфліктів у міжнародному праві був невіддільним від захисту прав цивільного населення загалом, а питання про правові засоби заборони залучення дітей до участі у збройних конфліктах не ставились. Більше того, рекрутування підлітків до військової служби і навіть участі у бойових діях не уважались достатньою підставою для розроблення таких заборонних приписів. Широко відомі приклади участі дітей у наполеонівських війнах, російсько-японській війні, а під час Першої світової війни така участь набула масового характеру (наймолодшим воякам було по вісім років). До того ж діти у всіх воюючих країнах масово залучались до роботи у промисловості та сільському господарстві, до недобровільного волонтерства. Катастрофічні для дитинства наслідки війни зумовили створення низки національних і міжнародних організацій, які не тільки взяли на себе справу допомоги дітям – жертвам війни, а й виробили проєкт першого міжнародного акта на захист дитинства – Декларації прав дитини, яка 1924 р. була ухвалена Лігою Націй. У міжвоєнний час комітети Ліги Націй напрацювали низку міжнародних актів щодо захисту дітей від численних загроз нормальному процесу зростання та дорослішання, але питання про заборону участі дітей у збройному конфлікті так і не було поставлено, що доповідачка пов'язує з переконаннями міжнародно-правової спільноти в тому, що трагедія світової війни більше ніколи не повториться. І лише осмислення гіркого досвіду Другої світової війни привело до формування інституту запобігання участі дітей у збройних конфліктах, що відображено у Женевських конвенціях, Конвенції про права дитини, Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах та Статуті Міжнародного кримінального суду.

Продовжуючи тематику попередньої доповіді, *професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського кандидат юридичних наук, доцент О. І. Вінгловська* відмітила, що права дітей доцільно розглядати через призму розвитку прав людини в цілому, в контексті формування поколінь прав людини та окремих категорій прав людини. О. І. Вінгловська вказала на безцінне значення Женевської Декларації прав дитини попри її юридично необов'язковий характер, адже саме завдяки їй прийняттю було започатковано процес, як у міжнародному праві, так і згодом у національних правових системах, закріплення норм щодо базових прав і свобод дитини. Друга світова війна завдала людській цивілізації найтяжчих наслідків. Серед жертв війни найбільш вразливою, незахищеною і потерпілою верствою виявились діти. Жертвами злочинів проти людяності, визначених Статутами міжнародних Нюрнберзького

та Токійського трибуналів, серед іншого, масово ставали діти. Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них містять норми щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру. В рамках Міжнародного року дитини була прийнята пропозиція щодо проєкту Конвенції з прав дитини авторства польського професора А. Лопатки. Конвенція про права дитини була прийнята резолюцією 44/25 ГА ООН від 20 листопада 1989 р. і набула чинності 2 вересня 1990 р. З 1996 р. за ініціативою Франції день прийняття Конвенції відзначається як День прав дитини. У 2000 р. були прийняті і в 2002 р. набули чинності два факультативних протоколи до Конвенції – про участь дітей у збройних конфліктах (150 країн-учасниць на жовтень 2012 р.) і про торгівлю дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (160 країн-учасниць на жовтень 2012 р.). У грудні 2011 р. ГА ООН прийняла третій факультативний протокол, який передбачає можливість розгляду Комітетом з прав дитини скарг на порушення Конвенції країнами – учасницями цього протоколу, що стане важливим і дієвим інструментом у механізмі захисту прав дитини. Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р., ціла низка інших міжнародно-правових актів, універсальних спеціальних актів, спрямованих на захист прав дитини загалом і особливо захист прав дитини під час збройного конфлікту, захист і забезпечення прав дітей-біженців, прав внутрішньо переміщених дітей, побудовані на різноманітних культурних традиціях та правових системах і становлять на сьогодні міжнародні стандарти прав дитини, які є гарантією і запорукою гармонійного розвитку кожної дитини.

Історії дитинства в національному вимірі було присвячено доповідь *професора кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктора історичних наук, доцента І. О. Сердюка*. Він поділився результатами свого дослідження судових справ часів Гетьманщини як джерела з історії дитинства. Доповідач пояснив, що в юридичних джерелах домодерної доби дитина украї рідко виступає від власного імені і зазвичай за дитину говорили дорослі. До того ж правосуб'єктність дитини визначалась не стільки нормами світського права, скільки настановами християнства, яке починало «бачити» дитину тільки з досягненням нею семи років, коли, як уявлялось, дитина могла уже розрізнити добро і зло, гріх і праведність. Тим не менш масив судової документації Гетьманщини дає можливість знайти факти щодо ролей дитини у правовому житті суспільства. Судові справи з «дитячим контентом» можна поділити на ті, де дитина виступала як потерпіла, як свідок та як злочинець. Дитина не мала майна, тому їй не ставала потерпілою від найбільш поширених, переважно майнових, злочинів. Основний масив справ, де дитина є потерпілим – це справи про вбивство новонародженої дитини; друга за кількістю категорія справ – це вбивства, зґвалтування, каліцтво. Як правило, покарання за них були пом'якшеними порівняно з карами за такі ж злочини щодо дорослих. І майже відсутні справи, де дитина – потерпілою від побоїв, які, очевидно, визначались

звичайним та допустимим виховним засобом. Що ж стосується дитини-свідка, то її словам не надавали жодної ваги навіть тоді, коли дитина-очевидець могла чітко пояснити, що бачила на власні очі. Відносно меншим є масив справ, де діти виступають як злочинці. Як правило, це слуги, наймити, учні. Типовим «дитячим» злочином були крадіжки та підпали, які нерідко були формою протесту проти умов, в яких жили діти-наймити.

Старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **О. О. Самойленко** присвятила свою доповідь біографії Валерія Михайловича Левитського (1886–1946) – першого судді Київського суду для малолітніх, талановитого юриста, журналіста, громадського діяча, політичного аналітика, відомого кадета. У 1909 р. він закінчив юридичний факультет Університету Св. Володимира із дипломом першого ступеня. Ще у студентські роки долучився до громадської діяльності Товариства Київського Патронату. Здебільшого він займався питаннями піклування про безпритульних дітей та дітей ув'язнених. Левитський активно просував ідею створення суду для малолітніх у Києві і після його створення був обраний його суддею. О. О. Самойленко наголосила, що до 1916 р. Левитський уже видав всіма установами для біженців-підлітків у районі Південно-Західного фронту і займався організацією допомоги дітям, які постраждали від військових дій. Залишався активним членом правління Київського Патронату, членом правління та ревізором Товариства київських виправних колоній. Незважаючи на свою зайнятість, він не полишав освітню діяльність. Мріяв про наукову кар'єру і бажав стати професором, але 1917 р. круто змінив його життя.

Після Лютневої революції В. М. Левитський включився в політичну роботу, брав участь у виборах до Київської міської думи, став членом Української Центральної Ради. Наприкінці 1917 р. Левитський брав участь у виборах до Українських Установчих зборів. Розчарований у невдачах і незадоволений німецькою окупацією, Левитський шукав одностудців і знайшов їх в особі редактора газети «Киевлянин» – В. В. Шульгіна. Емігрував у 1920 р. і на еміграції долучився до Білого руху. Надалі робота за фахом була неможливою, тому Левитський активно проявив себе на ниві журналістики. Помер 27 квітня 1846 р. у Парижі.

Доповідь *старшого наукового співробітника відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України кандидата юридичних наук* **О. О. Малишева** була присвячена сутності та комплексній правовій природі інституту опіки. Доповідач спробував прокласти певний місток між своєю захищеною ще 2012 р. кандидатською дисертацією, яка була присвячена міським сирітським судам в Україні, та досліджуваною ним нині проблематикою права культурної спадщини.

Зіставляючи історичні тракати з опікунського права і сучасне пам'яткоохоронне законодавство країн Європи, де вживається термін «опіка»,

О. О. Малишев наголосив на тому, що опіка є складним комплексним явищем. В основі лежать публічно-правові цілі обслуговування спільного блага, однак широко застосовується приватноправовий метод. Опіка є свого роду посадою і повинністю (*munus officiumque*), але опікун має «діяти як дбайливий господар», добровільно йдучи на ризик задля збереження та прирощення підопічного добра.

Учений секретар Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент Н. Я. Рудий у доповіді «Право дитини на опіку: українська (руська) правова ретроспектива» зазначив, що одним з основоположних прав дитини є її право на опіку у разі втрати батьків. Саме право опіки дає змогу дитині отримати гідні умови виховання, освіти та стати повноцінним членом суспільства. Рівень гарантування та забезпечення державою опікунських прав є індикатором цивілізованості держави, її турботи про майбутнє своїх громадян.

У доповіді розглянуте право на опіку на різних історичних етапах становлення української (руської) державності та правової системи. Розкриті особливості встановлення опіки у ранньофеодальному, буржуазному та соціалістичному українському (руському) суспільстві. Проаналізовано роль та місце звичаєвого опікунського права. Визначено переваги і недоліки соціалістичної та буржуазної моделей реалізації права на опіку заснованих на державних та недержавних опікунських формах.

Доповідь *професора І. Б. Усенка* «Дитячий кодекс УСРР: до історії нереалізованого кодифікаційного проєкту» була присвячена маловідомій сторінці історії вітчизняної правотворчості. Доповідач звернув увагу на ставлення до дитячого права в перші роки радянського права і як на цьому тлі визріла ідея створення «Дитячого кодексу» (інші назви – Кодекс про права і пільги неповнолітніх, Кодекс законів про дітей, Кодекс дитячого права). Він ознайомив учасників круглого столу з архівними документами наркоматів освіти і юстиції про планування і обговорення відповідного проєкту. Доповідач також аргументував на прикладі цієї ініціативи загальний висновок, що кодифікаційні проєкти і наміри навіть, якщо вони не реалізуються, справляють певний позитивний вплив на розвиток законодавства.

Усі доповіді викликали інтерес учасників круглого столу, що зумовило низку запитань до доповідачів та жваву загальну дискусію.

Повний відеозапис круглого столу оприлюднений на Ютуб-каналі Міжнародної асоціації істориків права.